

НАШАТА ЛИТЕРАТУРА В ПЪРВИЯ ТОМ НА „КРАТКАЯ ЛИТЕРАТУРНАЯ ЭНЦИКЛОПЕДИЯ“

Миналата година се появи първият том на Краткая литературная энциклопедия — едно няколкото с енциклопедийно издание, чиито създатели са си поставили, според собствените им думи, задачата да дадат в ограничените рамки на кратката литературна енциклопедия „по възможност пълна представа за литературния процес“, отделяйки внимание не само на утвърдените класически литератури в историята на човечеството, но и на художественото творчество на редица помлади народи.

Своего място в това издание е намерила и нашата литература.

Немалко успехи постигна през последните две десетилетия съветската българистика в пулпуляризирането на нашата литература в Съветския съюз както и в самостоятелното разработване на някои проблеми от литературната ни история. Тия успехи са закрепени в трудовете на редица известни съветски българисти, като Н. С. Державин, К. Н. Державин, Д. Ф. Марков, К. А. Копержински, В. И. Злиднєв, И. М. Шептунов, Н. И. Кравцов, както и от по-млади учени, като Г. Я. Илина, А. И. Хватов, Г. Д. Гачев и др. При тия значителни традиции не е чудно, че и нашата литература намери в „Краткая литературная энциклопедия“ едно широко и вярно отражение.

Най-голям интерес за нас, разбира се, представлява преди всичко общата статия Болгарская литература, поместена тук. Това е един синтетичен очерк от няколко страници, който засяга целия единадесетвековен развой на нашата литература. Неговите автори (проф. Д. Ф. Марков и И. М. Шептунов) са положили максимални усилия, за да дадат една цялостна и вярна картина на нашето литературно развитие. Те са използвали най-значителните постижения на нашата литературна история и на съветската българистика, стремежи се да издигнат очерка на равнището на съвременното литературознание. В него са дадени сведения за всички периоди от литературното минало на народа ни и за състоянието на съвременната ни литература.

При очертаване литературния ни развой през Средновековието авторите са се опитали да бъдат максимално кратки и лаконични. Може би поради това се е получило така, че старобългарската литература е представена до известна степен непълно и оскъдно. В очерка вярно е

изтъкнато, че това е най-старата славянска литература, подчертана е връзката ѝ с народното творчество, но, струва ми се, недостатъчно е обърнато внимание на мястото, което тя заема сред славянските литератури. Ясно се чувства стремежът на авторите да акцентуват някои възлови и преломни моменти в естетическото съзнание на средновековния човек, каквито са например последните десетилетия на XIV в., когато се забелязва известно отдалечаване от мистицизма, обръщане към действителността и засилване на демократичното начало в литературата. Но въпреки това картината на старата българска литература е твърде сумарна и недиференцирана. Неподготвеният читател едва ли би могъл да разбере, че става дума за една книжовност с единадесетвековен развой, с етапи на бурен разцвет и периоди на упадък, с различни авторски имена и с няколко книжовни средища. Авторите са се стремили да изнесат на преден план оригиналното в средновековното творчество на нашите книжовници, вярно и уместно е изтъкната сложната връзка на тяхното дело и с фолклора, който има свое самостоятелно многовековно развитие, и все пак непрекъснато влияние върху книжовните традиции. Може да се съжалява само, че в очерка не са намерили отражение връзките на старобългарската литература с други славянски литератури, като сръбската, руската и влиянието, което тя оказва върху тях и търпи от тяхна страна. Не е обърнато внимание и на влиянието на богословството върху духовния живот на средновековния свят. Трябвало е може би поради голямото значение на това крупно народно движение за средновековната прогресивна мисъл и култура на редица славянски и неславянски народи в енциклопедията да намери място и отделна бележка за него.

Значително по-подробно, отчетливо и точно е разработен разделът, посветен на българската литература през Възраждането. Тук вече читателят може да добие представа за различни етапи от литературния живот. Направен е опит да се набележи възникването и първоначалните моменти от развой на отделни литературни жанрове. Авторите са отбелязали и тясната връзка на зараждащата се нова българска литература с националноосвободителната борба на народа, и положителната роля, която

играе руската литература за нейното оформяне. При излагането на самия литературен процес обаче в общия поток от имена и дати значението на някои централни личности в литературния развой от тоя период се губи. Така например само между другото се споменава за делото на Паисий.

Материалите в една литературна енциклопедия, т. е. енциклопедийната статия, очерк или бележка, имат свой характерен стил и специфика, представляват, така да се каже, своеобразен жанр на литературоведческа статия. Те говорят със свой език на читателя, дават оценките си за литературните факти не само с казаното, но и с премълчаното, не само с изречените имена, но и с начина, по който са разположили акцентите след тях. Максималната съгъстеност и икономичност тук изисква пределна точност на формулировките и ясно разпределение на материала. Често отклоненията от истината тук са микроскопични — те са в начина, по който са подбрани фактите, в това, което е подчертано и в това, което е споменато между другото. Така например докато за Паисий и Софроний в тая част на очерка се споменава само в едно общо изречение, то имената на някои от първите наши стихотворци са изречени най-акуратно. Авторите очевидно са искали да отбележат началото на лиричния жанр в нашата литература. Но затова едва ли е било необходимо да се изреждат всички тия имена. Едно такова разпределение на съотношенията и акцентите деформира до известна степен картината на литературния развой, нарушава съотношенията между литературните стойности, между тяхното реално историческо и естетическо значение. В стремежа си към пределна яснота и краткост авторите са представили в доста завършен и категоричен вид някои твърде сложни явления, нуждаещи се от по-диференцирана преценка. Така е дадено например съотношението между отделните литературни методи през Възраждането. На стр. 647 определено се говори, че „в 40-те години се развива сантиментална поезия; нейн представител е Найден Геров...“ По-нататък на стр. 674—675 се споменава за революционен романтизъм с представители Добри Чинтулов, Раковски, П. Р. Slaveйков, Н. Козлев. Наемква се същевременно и за едно успоредно развитие на романтизъм и на „задълбочаващия се реализъм.“ И въпреки че малко по-надолу правилно се говори, че „най-важна особеност на българския реализъм, формирал се в условията на подем на националноосвободителното движение, е неговият романтичен патос, героичната ро-

мантика на революционния подвиг“ — все пак читателят може да остане с представата, че тия литературни методи са се развивали доста самостоятелно и са достигали до твърде пълноценни форми. А историческата истина е по-друга. Причината за това, че авторите не са успели да се доберат до една по-точна формулировка на тия въпроси, се корени, разбира се, и в обстоятелството, че въпреки някои по-нови изследвания на наши литературоведи, тези проблеми все още са недостатъчно проучени и осветлени в нашето литературознание. Тук между дадените без всякаква уговорка неустановени напълно литературно-исторически данни можем да посочим и датата на смъртта на Паисий Хилендарски, 1798 г., която авторите са поднесли на читателя без всякакви резерви.

По-нататък, проследявайки обществено-то развитие на страната след Освобождението, очеркът разкрива и основните моменти от литературния ни развой през тия години. Задоволително и ясно е предадена картината на критическо-реалистичната ни литература от миналия век. Изобщо там, където проследяват възникването на отделни теми и социални типове, авторите сполучливо успяват да свържат развитието на литературата с движението на обществения живот. Така например на стр. 675—676 редица писатели-критически реалисти (от една страна, Влайков, Х. Максимов, от друга — Елин Пелин, Страшимиров, Вазов, Яворов, Цанко Церковски) са обединени около темата за отразяване на селския живот. И макар че тая важна за онова време проблема едва ли е най-сполучливата база за групиране на литературните факти, все пак са казани много съществени неща и са посочени важни различия между някои социални типове в тогавашната литература. Значително по-трудно се удава на авторите да предадат същността на литературния процес в тесните рамки на енциклопедийната статия, когато се докосват до литературни факти и явления, при които социалната борба и общественият живот не са се отразили така пряко и непосредно, не са кристализирали в определени социални типове или теми, а са намерили по-сложен, противоречив израз. Това личи особено в абзаца, посветен на литературата от първите десетилетия на века. Неудовлетвореността, която чувстваваме, когато четем редовете за Пенчо Slaveйков и групата около „Мисль“, идва да покаже само колко свособразно и сложно явление представляват тия писатели и колко малко все още е направило нашето литературознание за изясняването им. Наистина и в тая част от

очерка се чувствава обновителният ъх на някои нови постановки и концепции на нашата литературна история от последните няколко години. Така например авторите справедливо не са отиждали факта, че делото на писатели като Пенчо Славейков, Яворов, Дебелянов обогатява българския реализъм с една такава важна нова черта, като интерес към вътрешния живот на човека, проникновеният психологически анализ на раздвоената душа на съвременника. Нашата литературна наука обръща внимание и върху несъстоятелността на термина „индивидуализъм“, под който доскоро „се водеха“ в нашата литературна история тия писатели. Но едва ли може да бъде приет и начинът, по който са квалифицирани те в очерка, където за тях се говори като за творци, които поради загубване на връзка с народа понякога се оказват в лагера на декадентското изкуство и се проявяват като проводници на литературния модернизъм (вж. рубриката за периодика на българската литература). Ибо Пенчо Славейков и Яворов твърде тясно са сближени с модернизма, чиято основна форма в българската литература авторите на очерка с основание виждат в символизма. Тук очевидно ред неща се нуждаят от доуточняване и прецизиране.

Несподлучият навсякъде стремеж да се съчетае тематичният с хронологичен принцип на изложение на някои места е довел до известни неточности в очерка. Така например едно до друго са се оказали такива твърде различни както по стили белези, така и по художествена концепция произведения, като „Под игото“ и „Епопея на забравените“ на Вазов, от една страна, и „Кървава песен“ на Пенчо Славейков, от друга. Неприемливо изглежда и прикрепването на Димчо Дебелянов към групата на „Мисъл“, тъй като и по възраст и по литературна насоченост той принадлежи на малко по-късен период. Всъщност тук концепцията, заличаваща разликата между литературата на групата около „Мисъл“ и ранните прояви на нашия символизъм, е оказала своето влияние. Очевидно желанието да се очертае в по-едри линии една обобщена картина на литературния процес не навсякъде е дало положителен резултат. Може би затова от вниманието на авторите е изпаднал един такъв скромнен, но с определено място в историята на нашата литература писател като Петко Тодоров или един критик с голямо влияние върху своите съвременници като д-р Кръстев. Характерно е, че почти в целия очерк (с изключение на самия му край) не се споменава нищо за развитието на литературната критика

и литературната наука. Тук не могат да се срещнат имената нито на Ив. Д. Шишманов, нито на Боян Пенев или Арнаудов, макар че за последния справедливо е предвидено отделна кратка бележка в първия том.

Положителна страна на очерка представлява стремежът на авторите да очертаят при самото изложение на литературните факти някои основни моменти от историята на литературните жанрове в българската литература. Това им се е удало до известна степен при разказа и отчасти при лириката. И това е съвсем естествено — тия литературни жанрове са най-ярко оформените и най-силно развити в нашата литература. Много по-незадоволително е представен развоят на другите литературни форми. Читателят не може да добие никаква представа например за развитието на драматичния жанр у нас. На различни места могат, разбира се, да се срещнат отделни посочвания, но общата линия в развитието на жанра се губи. В очерка не се споменава нищо за драматургията на Яворов, за драмите на Петко Тодоров, за комедиите на Ст. Л. Костов. А това обединява до известна степен картината на литературния развой.

За това впечатление спомага и начинът на изложение, който съставителите на очерка са избрали за представяне на литературата след Първата световна война. Тук проследяването на литературното развитие става твърде сумарно, без ясно и отчетливо разчленяване на отделни периоди и етапи, без акценти върху по-важните моменти и имена. Наистина авторите са успели вече да отделят и подчертаят сред общия литературен процес такива важни явления, като възникването на пролетарската литература в лицето на Димитър Полянов и Георги Кирков. А тук съвсем справедливо цял пасаж е отделен за появата и развоја на нашата марксистическа критика след Димитър Благоев и на нашия демократичен и партийен литературен печат. Но самият литературен процес след Първата световна война в очерка се изчерпва само с изреждането на имена и дати. А в тяхната поредица се губи и не изпква достатъчно нито значението на делото на Вапцаров. За Смирненски е казана само една твърде обща фраза: „В проникнатата с комунистическа партийност поезия на Смирненски животът се разкрива в широка историческа перспектива: в неговите стихове е създаден образ на пролетарския революционер, активен преобразувател на света върху нови начала.“ Всичко това е вярно и заедно с

това крайно недостатъчно, защото е твърде общо. Извадете тая фраза от контекста и я прибавете към името на който и да е по-значителен наш или чужд пролетарски поет и ще видите, че тя няма да загуби своето значение. . . Не знаей, може би в някои случаи общите места са необходимо зло в една енциклопедия, но, струва ми се, че когато става дума за такива преломни моменти в една литература, каквито са Смирненски или Вапцаров в нашата, трябва да се намерят по-точни и изразителни формулировки. Изобщо картината на литературния живот през 20-те и 30-те години е твърде равна, еднообразна и недиференцирана. Сред нея не може да се отдели за околото на обикновения читател дори фигурата на Вапцаров, за който се споменава сякаш между другото. Съвсем недостатъчно, за да не кажем почти нищо, не е казано и за един такъв художник като Йовков. Струва ми се, че в пасаж за 20-те и 30-те години величините изобщо не са разположени според значението си. Литературно-историческият характер на очерка в тая му част до голяма степен е изместен от голата информативност на обикновения литературен справочник.

Внимателно и грижливо са пристъпили авторите на очерка към съвременната българска литература. Вярно са изтъкнати усилията, които Българската комунистическа партия ежедневно полага за развитието на нашата литература. Посочена е тясната връзка на българските писатели с борбата на народа за социализъм, единството на творческите сили у нас под знамето на марксизма-ленинизма. Не е забравена и ролята на Съюза на българските писатели и на съюзните издания „Пламък“ и „Септември“ за изграждане на новата литература. Бързината, с която се извършват новите обновителни процеси в нашия литературен живот днес, изменя в кратки срокове картината на нашето литературно съединение. За това и някои формулировки в тая част на очерка се нуждаят от известно уточняване. Така например, наред с романа, който, както справедливо се сочи в очерка, доскоро беше водещ жанр в нашата литература, обнедаждащо развитие през последните години показва и лириката, и повестта, и разказът. Освобождавайки се от рамките на ограничената и дребнава култовска опека над художественото мислене, писатели от различни поколения правят опити да намерят приложение на творческите си сили в различни литературни форми. Затова панорамата на съвременната ни литература несъмнено е по-богата, отколкото бе преди две-три го-

дини, когато е писан очеркът за „Кратка литературна енциклопедия“. Пораснала е и художествената изискателност на читателите и критиката, повишили са се и изискванията, които времето поставя пред писателите. Не е чудно, че при тия бързи темпове на развитие някои от произведенията и авторите, посочени в раздела за съвременна българска литература, днес може да не изглеждат нито така представителни, нито вече твърде характерни за нашата литература. Така например сред поредицата от повести и книги с разкази, посочени в тоя дял на очерка, може би само едва-две заслужават вниманието, което им е отделено. Картината на съвременната българска драматургия несъмнено би станала по-вярна и по-богата, ако към постиженията на драматурзите от по-старото поколение се прибавят и усилията в тая насока на някои по-млади писатели, като Емил Манов, Иван Пейчев, Иван Радоев, Георги Джагаров и др. Би могло да се съжالياва само, че сред представителите на нашата сатира не е намерило място и името на един такъв своеобразен, силен и оригинален сатиричен талант, като Радой Ралин.

Общо взето обаче, въпреки посочените недостатъци и непълноти, очеркът на Българската литературна енциклопедия“ дава вярна и доста пълна картина както на историческия развой, така и на съвременното състояние на нашата литература. В това отношение и дума не може да става за сравнение между „Кратка литературна енциклопедия“ и някои западни енциклопедични справочници, където всички усилия на авторите са насочени сякаш към целта да се даде колкото се може по-изопачена картина на литературното минало на народа ни, а съвременната литература е превърната в предмет на най-долнопробни политически спекулации. Статията „Българска литература“ в „Кратка литературна енциклопедия“ е един от малкото кратки енциклопедични очерци за нашата литература, написани от познаниците на марксистическото литературознание и това вече само по себе си определя нейната стойност и значение. Това е твърде важно обстоятелство, като се има предвид, че „Кратка литературна енциклопедия“ със своя огромен тираж, с авторитета на съветската литература и на съветската книга представлява една широка трибуна за популяризиране на нашата литература, за разпространяване по света на истината за нея.

Затова не по-малко интересно е да се види и как са представени отделни дейци на литературата ни в първия том

на енциклопедията. Тук намираме шестнадесет кратки бележки или отделни статийки за наши писатели и литературоведи. Пет от тях са посветени на класици (Ботев, Вазов, Д. Войников, Д. Благоев, Вапцаров), три на писатели от по-стари поколения (Т. Г. Влайков, Кр. Велков, Г. Бакалов), пет на съвременни български писатели (Багряна, Орлин Василев, П. Вежинов, Веселин Андреев, Гюнчо Белев) и три на литературоведи и литературни дейци (М. Арнаудов, Т. Боров, В. Велчев). Впрочем първият том обхваща материали от буква „а“ до буква „в“ и малка част от буква „г“. В нашите литературни справочници под тия букви обикновено могат да се намерят от 90 до 100 имена на класици и съвременници. Следователно от утвърдения състав на нашата литература в „основния фонд“ на „Краткая литературная энциклопедия“ (поне по данни от първия ѝ том) са влезли около 16%. Всъщност може да считаме, че българската литература тук е представена достатъчно широко и пълно. Що се отнася до подбора на представените имена, той е извършен общо взето сполучливо. Разбира се, и тук биха могли да бъдат направени известни забележки. Буди недоумение например фактът, че в първия том е намерила място отделна бележка за един такъв скромен представител на нашата университетска наука като проф. В. Велчев, а е изпуснато да се отбележи една такава значителна фигура в българската славистика, като Балан, много от трудовете на когото и до ден днешен не са загубили своето значение. (При това за Балан няма и препратка на Теодоров, където би могло да се очаква да се появи бележка за той виден наш литературен историк и езиковед.)

Както всички материали в „Краткая литературная энциклопедия“ и тия за българската литература имат различен характер. Някои от тях са кратки бележки, където се дават само основни библиографски и животописни бележки за писателя (така е при В. Андреев, Г. Белев, Кр. Велков); други пък представляват малки статии, в които се прави опит да се изтъкнат и някои характерни черти от творческата физиономия на даден художник (П. Вежинов, О. Валиев, Т. Г. Влайков). Въпреки общо исокото равнище, на което са написани

тия материали, някои от тях не са лишени от пропуски и недостатъци. В доста обширно написаната бележка за Г. Бакалов например липсва всякаква оценка или намек за слабите страни в литературно-критическите позиции и в конкретната литературна практика на той виден наш литературен критик. Докато при Благоев пък съвсем обективно и вярно са посочени недостатъците и историческата ограниченост на неговите литературни възгледи. В статията за Вапцаров също могат да се намерят известни неточности. Изтъквайки връзката на поета с поетическата традиция на миналото, тук съвсем правилно са посочени имената на Ботев и Смирненски, чиято линия Вапцаров продължава в най-общ литературно-исторически план — така както всеки по-значителен поет продължава делото на своите велики предшественици. Затова пък нищо не се споменава за Яворов, с който авторът на „Не бойте се, деца“ и „История“ е свързан не само в общ литературно-исторически план, но и чрез непосредствен творчески контакт и вътрешна близост. Изобщо в цялата бележка за автора на „Моторни песни“ прави впечатление, че въпреки усилията да бъде представен той в целия си ръст, тематичният анализ на творчеството му е изместил конкретното разкриване на неговата поезия като нов етап в развитието на нашата литература. Не се чувства достатъчно и международното значение на поета не само като антифашист, но и като откривател на един нов поетичен свят, съзвучен с духовните търсения на нашия съвременник.

Първият том на Краткая литературная энциклопедия представлява само част от усилията на колектива, работил по проблемите на българската литература. Очевидно, че грешките и недостатъците, допуснати в него, ще бъдат избегнати в следващите томе. Трябва да кажем, че общото равнище на материалите за нашата литература в Краткая литературная энциклопедия отразява преди всичко равнището на нашето литературнознание и слабостите в нея са слабости и недостатъци и на нашата литературна наука.

Боян Ничев